

ԲԱԿԻ ՎԵՐԱՀԱՆՐԱՅՆԱՑՄԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ ԵՐԵՎԱՆՈՒՄ ԱՐԴԻ ՓՈՒԼՈՒՄ

ԼԵՎՈՆ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ

1997 թ. նկարահանված «Մեր բակը»¹ առաջին ֆիլմում կա մի տեսարան, որտեղ X մասնավոր կազմակերպությունը (ֆիրմա) կասկածելի մի փաստաթուղթ (որոշում) ներկայացնելով, փորձում է գրասենյակ (օֆիս) հիմնել Երևանի հայտնի բակերից մեկում և հանդիպում է բակի բնակիչների դիմադրությանը: Սա հետխորհրդային շրջանում հանրային ու մասնավոր շահերի բախման առաջին դրվագներից մեկն է, որն իր արտացոլումն է գտել լիամետրաժ երաժշտական կատակերգությունում: Չնայած հայտնի ֆիլմում վեճը լուծվում է բակի բնակիչների հաղթանակով, իրականում 1990-ական և հաջորդող թվականներին հիմնական հաղթանակողը մասնավոր ոլորտն է: Շատ բակեր պարզապես վերածվեցին ավտոմեքենաների բացօթյա կայանատեղիների, բազմաբնակարան շենքեր՝ ավտոմեքենաներով և հետիոտն ներս ու դուրս անելու համար նեղլիկ փողոցներ և մայթեր ներառող տարածության: Բակի համար անհրաժեշտ ենթակառուցվածքների վերացումը հանգեցրեց միջանձնային տարբեր մակարդակներում բնակիչների հաղորդակցության համատեքստերի և հաճախականության նվազմանը²:

Բնակության վայրի պարբերական փոփոխությունները, նոր շենքում և թաղամասում ինտեգրվելու խնդիրները, բնակելի շենքը և բակը իբրև բնակության ոչ մշտական տարածքներ դիտելը՝ նվազեցնում էր շահագրգռվածությունը ընդհանուր օգտագործման տարածքի ճակատագրով հետաքրքրված լինելու տեսանկյունից: Խորհրդային ժամանակներից ժառանգված մտայնությամբ՝ բակի հանրությունն իրեն դիտում էր սոսկ իբրև բակային տարածքի սպառող³: Բակային տարածքի ձևակերպումը, տնօրինման և տիրապետման իրավունքը վերագրվում էին պետական մարմիններին:

Ուշագրավ է, որ «Մեր բակը» ֆիլմի հիշատակված դրվագում բակի բնակիչների հաղթանակը պայմանավորված է բակի բնակիչ հանդիսացող մեկ

¹ Տե՛ս 1:36-1:40 րոպեներ: Մեր բակը ֆիլմ <https://www.youtube.com/watch?v=Wl42op04vvY>, 12.05.2015:

² Հովհաննիսյան Ռ., Հարցազրույցների տետր, Երևան, 2013-2014:

³ Նույն տեղում:

այլ պետական պաշտոնյայի սպառնալից միջամտությամբ: Այսինքն, հաղթանակում է ոչ թե բակի հանրությունը, այլ՝ պետությունը: Սա նույնպես հետխորհրդային անցումային շրջանը բնորոշող գործողություն է, որում արտոցվում է հանրային տարածքի տնօրինման հարցում պետական մոտեցման վճռորոշ լինելը: Խորհրդային ժամանակահատվածում բակի հանրությունն ուներ կրավորական դիրք, քանի որ բակի ենթակառուցվածքները, տարածքի օգտագործման որոշակի պայմանները նախագծվում, ձևակերպվում էին պետության կողմից: Հայտնի ֆիլմում հանրային տարածքի մի մասի (օֆիս հիմնելու և ավտոտնակ կառուցելու համար) տնօրինմանը հավակնող մասնավոր կազմակերպությունը (Ֆիրման) նույնպես ներկայանում է պետական դիրքից, քանի որ բակում հաստատվելու թույլատվություն ստացել է պետական պաշտոնյայից, որն ավելի ցածր կարգավիճակ ունի, քան ոմն Նաջարյանը, ով բակում վաղուց բնակվող մեկ այլ պետական պաշտոնյայի «քիպն ա»⁴:

Դառնալով 1990-ական թթ. բազմաբնակարան շենքերի բակային տարածքների՝ մասնավոր ոլորտի կողմից «տնօրինելու» հանգամանքներին, պետք է փաստել, որ այն իրականացվում էր ոչ թե իրավական հիմքերի վրա, այլ՝ պետական և տեղական մակարդակի տարբեր պաշտոնյաների հովանավորչությամբ և ապօրինի գործողություններով: Բավական էր, ինչպես հայտնի ֆիլմում, հայտնվեր մի մասնավոր կազմակերպություն՝ պետական պաշտոնյայի որոշումը ձեռքին, և բակի հանրությունը տեղի էր տալիս: Նշված ընկալումներն այնքան խորը արմատներ ունեին, որ նույնիսկ բակային տարածքների ինքնակառավարման մակարդակը բարձրացնելու և պետության միջամտությունը թուլացնելու նպատակով 2000-ական թթ. սկզբներին ընդունված մի շարք օրենքներ⁵ (Համատիրությունների մասին, Բազմաբնակարան շենքի կառավարման մասին) ու որոշումներ տևականորեն չեն կիրառվում: Սակայն բնակիչների ընկալումներում նորաստեղծ համատիրությունները սոսկ հարկ ու տուրք հավաքող մարմիններ են և հաճախ նույնացվում են նախկին ԲՇՏ-ների⁶ հետ:

⁴ Տե՛ս 1:36-1:40 րոպեներ: Մեր բակը ֆիլմ <https://www.youtube.com/watch?v=Wl42op04vY>, 12.05.2015:

⁵ Տե՛ս ՀՀ օրենքը Համատիրության մասին, <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1306&lang=arm>, 12.05.2015: ՀՀ օրենքը բազմաբնակարան շենքի կառավարման մասին, <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1307&lang=arm>, 12.05.2015:

⁶ ԲՇՏ-բնակչահագործման տեղամաս:

Բակի և հանրային այլ տարածքների տնօրինման վերաբերյալ պահպանվող խորհրդային ընկալումները որոշակի օբյեկտիվ հիմքեր ունեն, որոնք կապվում են առաջին հերթին դրանց նշանային գործառույթի հետ: Նշանային հարթությունում պետականը և հանրայինը նույնական էին: Համաձայն խորհրդային գաղափարախոսության՝ պետականը կոլեկտիվն ու հանրայինն էր, և պետական քաղաքականությունն իրականացվում էր հանրության անունից, չնայած դրա անդամները «ազատված էին» որոշումներ կայացնելու մասնակցությունից: Հանրային տարածքի այդ տարբերակը բնորոշելու համար, գերմանացի սոցիալական փիլիսոփա Յ. Հաբերմասի առաջարկած ավանդական մոդելներից մեկը⁷ վերաձևակերպելով, կարելի է ասել, որ հանրայինը ռեպրեզենտացվում էր պետության կողմից:

Բակի պարագայում պետականն իբրև հանրային ռեպրեզենտացնելն այդքան հեշտ ու միանշանակ չէր, քանի որ այն փակ և սահմանափակ թվով քաղաքացիների խմբի (տվյալ շենքի բնակիչների) համար նախատեսված տարածք է: Մյուս կողմից, այն հանրային օգտագործման տարածք է և խորհրդային բնորոշ տերմինաբանությամբ՝ այդ հանրությունը բակում ապրող մարդկանց կոլեկտիվն է: Բակի այս երկակի կարգավիճակն է պատճառը, որ ուսումնասիրողները դժվարանում են այն իբրև հանրային տարածք համարելու հարցում⁸: Հետպատերազմյան շրջանում (երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո) իշխանության վարած քաղաքականությունը միտում է ունեցել վերացնելու բակերի ներփակվածությունը և դրանք վերածելու հանրային տարածքների:

Նախապատերազմյան շրջանի բազմաբնակարան շենքերի բակերն իրենց արտաքին տեսքով և գործառույթներով շատ չէին տարբերվում գյուղական բնակավայրերին բնորոշ ազգակցական բակերից⁹: Թերևս, ամենակնառու տարբերությունը ծավալների մեջ էր: Բազմաբնակարան շենքերի բա-

⁷ Յ. Հաբերմասի դիտարկման համաձայն՝ նախամոդեռն շրջանում իբրև տարածքի ռեպրեզենտացնող հանդես է գալիս միապետը կամ ֆեոդալը: Տե՛ս **Habermas J.** The Structural Transformation of the Public Sphere. Cambridge, Mass: MIT press. 1989.

⁸ Տե՛ս, օրինակ՝ **Пиир А.** Благоустройство и «образцовый быт» ленинградских дворов: диалог властей и жильцов. _ Антропологический форум № 15, сс. 236-267. **Желнина А.** Публичное пространство в социологии города. Проблемы публичного пространства в Петербурге http://les-urbanistes.blogspot.com/2009/03/blog-post_02.html, 12.05.2015:

⁹ Տե՛ս, օրինակ՝ **Նահապետյան Ռ.**, Հայոց ազգակցական համակարգը (XIX դ. երկրորդ կես – XX դ. սկիզբ), Պատմաազգագրական ուսումնասիրություն, Երևան, 2012, էջ 86-92:

կերը ցանկապատ տարածքներ էին, ունեին դարպաս, որոշները փակվում էին՝ սահմանափակելով բակում չքնակվող մարդկանց մուտքը: Բակերի հիմնական գործառույթը տնտեսական էր, այնտեղ էին պահեստավորում վառելանյութը, կառուցում խորդանոցները և այլն¹⁰: Ետպատերազմյան շրջանում, հանցավոր երևույթները վերացնելու և հանրային տարածքների վերահսկելիությունը հեշտացնելու նպատակով, խորհրդային իշխանությունները սկսում են փոխակերպել բազմաբնակարան շենքերի բակերը¹¹: Բակերում ստեղծվում են խաղալու ու հանգստի պայմաններ, աստիճանաբար վերացնելով ցանկապատերն ու դարպասները, հեռացվում են տնտեսական շինությունները: Բակն է՛լ ավելի հանրային դարձնելուն ուղղված քաղաքականությունը հետագայում արտահայտվեց ամբողջական թաղամասերի («կվարտալ») և դրանց ներքին տարածքների կառուցապատման ծրագրերում, ինչի արդյունքում մի քանի բազմաբնակարան շենքերի համար նախագծվեցին ընդհանուր և բավականին ընդարձակ բակեր: Այդ բակերը շատ հատկանիշներով կրկնում էին հանրային քաղաքային տարածքը՝ կենտրոնում տեղադրված հրապարակ, ճեմուղիները երիզող կանաչ գոտիներ, կարուսելներ, որոնք, փաստորեն քաղաքային այգիների ճարտարապետական նմանակումն էին¹²: Այսինքն, բակը ինտեգրվում էր ընդհանուր քաղաքային տարածությանը¹³:

Այսպիսով, խորհրդային տարիներին բակերը հանրայնացվում են, նպատակ ունենալով մասնավորների կամ բնակչության մի փոքր խմբի տնտեսական շահերին ծառայող տարածքը վերածելու հանրայինի, այնտեղ նաև նախապատվելի վարքի մոդելներ ձևավորելով:

«Մեր բակը» ֆիլմում ակներև են բակի՝ հանրային տարածքի վերածման աղոտ նախադրյալներ: Ֆիլմում առկա է թեկուզ և վատ փաստարկված քննադատության և երկխոսության փորձ: Երևանյան իրականության մեջ, սակայն, դրա գործնական իրացման առաջին լուրջ գործողությանը հանդիպում ենք ֆիլմի նկարահանումից միայն տասը տարի անց՝ 2007 թ. և Երևանյան մեկ այլ բակում: Այն գտնվում է Մաշտոցի 39/12, Թումանյան 1 և 2 բազմա-

¹⁰ Տես օրինակ՝ **Пиир А.** Благоустройство и «образцовый быт» ленинградских дворов: диалог властей и жильцов, сс. 236-267.

¹¹ Նույն տեղում:

¹² Որոշ բակերում տեղադրվում էին նաև բեմ և նստարաններ, որոնք ստեղծվում էին քաղաքային այգիների՝ համերգային ու պարահանդեսային տարածքների նմանությամբ:

¹³ **Пиир А.** Благоустройство и «образцовый быт» ленинградских дворов: диалог властей и жильцов, сс. 236-267.

բնակարան շենքերի միջև՝ Մաշտոցի պողոտայի ու Մոսկովյան փողոցների անկյունային մասում: «Այս բակային տարածքը Երևանի այն հազվագույտ տեղերից էր, որտեղ որևէ շինարարություն չէր կատարվել, որը կանաչապատ էր, ծառերը չէին հատվել ու որոշ չափով բնակիչները խնամում էին բակը: 2007 թ. Հայաստանի էլեկտրական ցանցեր (ՀԷՑ) ռուսական մասնավոր ընկերությունը որոշեց այս բակում կառուցել էլեկտրաէներգիայի բաշխիչ ենթակայան: Այն կառուցվելու էր բակի կենտրոնում, զբաղեցնելու էր շուրջ 100 քմ տարածք, իսկ անվտանգության գոտին ավելի քան 400 քմ էր լինելու: Արդյունքում բակը դադարելու էր լինել կանաչապատ հանրային տարածք: Ենթակայան կառուցելու համար հողահատկացման թույլտվությունը ՀԷՑ-ը ստացել էր դեռևս 2004 թ. Երևանի քաղաքապետարանից: Որոշման համար հիմք էր հանդիսացել ՀԷՑ-ի և ՀՀ Կառավարության միջև ստորագրված ներդրումային պայմանագիրը, որով ընկերությունը պարտավորություն էր ստանձնել վերազինելու բոլոր ենթակայանները, դրանք հանելու բազմաբնակարան շենքերից և տեղադրելու շենքերից դուրս: 2007 թ. Հանրային ծառայությունները կարգավորող հանձնաժողովը թույլատրել էր ՀԷՑ-ին իր հերթական ներդրումային տարում այս երեք շենքերի համար ենթակայան կառուցելու ու վերազինելու: Այս ամենի մասին շենքի բնակիչներն իմացան այն ժամանակ, երբ շինարարական ընկերությունը սկսեց բակում կատարել առաջին չափումները: Բնակիչների մի փոքր խումբ փորձեց հասկանալ, թե ինչ է կատարվում, աջակցության համար դիմեց ՄԻԺԻ ոչ կառավարական կազմակերպությանը»¹⁴: Բնակիչներին հատկապես վրդովեցրել էր այն հանգամանքը, որ իրենք չեն մասնակցել իրենց բակի մասին կայացված որոշմանը: Սա ինքնավարություն ձեռք բերելու առումով հույժ կարևոր անդրադարձ (ռեֆլեքսիա) էր: Նրանք նամակներով դիմում են տեղական և համապետական իշխանություններին, դրանցում քննադատում նման քաղաքականությունը: Սակայն Հանրային ոլորտի մասին հաբերմապան մոդելի երրորդ՝ երկխոսությանը վերաբերող պայմանը մնում էր թերի ու չիրացված, նամակները մնում էին անպատասխան: Իշխանությունները տեղի չտալով, փորձեցին սկսել շինարարական աշխատանքները, իսկ բնակիչները անցան դիմադրության ծայրահեղ գործողությունների, խանգարելով շինարարներին: Մասնավոր կազմակերպությունը նույնիսկ դիմեց ոստիկանության օգնությանը, բայց բնակիչները համառորեն շարունակեցին պայքարը և հասան

¹⁴ Տե՛ս Վերլուծական. Երևանում բակային հանրային տարածքի պաշտպանություն, <http://organize-now.am/am/2012/11/12/3484/>, 12.05.2015:

նրան, որ շինարարները և տեխնիկան հեռացան բակից: «Մի քանի օր անց Երևանի քաղաքապետն արձագանքեց, փոխեց հողահատկացման որոշումը, արգելեց բակում որևէ տեսակի շինարարություն, իսկ ենթակայանի հարցը լուծվեց հարակից հին ենթակայանի վերազինման ու վերակառուցման միջոցով»¹⁵:

Վերջին 7-8 տարիներին միտում է նկատվում նաև բակային տարածքները իբրև քաղաքացիների և իշխանությունների երկխոսության հարթակ օգտագործելու, և փորձը ցույց է տալիս, որ այդ երկխոսության նախաձեռման մեջ ավելի ակտիվ են իշխանությունները. սովորաբար նրանք են գնում դեպի բակային հանրությունը¹⁶: Մի կողմից, նման փորձերը բնորոշ են ՏԻՄ և քաղաքական մարմինների ընտրություններին նախորդող շրջաններին¹⁷, մյուս կողմից, վերջին տարիներին ՏԻՄ-երը կարծես տոտալ բարեկարգման ծրագրեր են իրականացնում Երևանյան բակերում: Հատկանշական է, որ հանձին բակի՝ հանրային տարածքի վերահանրայնացման բոլոր փորձերը իրականացվում են Երևան քաղաքում և հատկապես քաղաքի կենտրոնական հատվածներում:

Բակի պահպանման համար իրենց երկխոսության ժամանակ բնակիչները փաստարկում են ոչ թե մասնավոր տարածքները, այլ կանաչ գոտիների, խաղահրապարակների ու հաղորդակցության համար անհրաժեշտ տարածքների կարևորությունը, նոր իրավիճակում բնակիչները փորձում են այդ փաստարկները վերաձևակերպել ու ներկայացնել իրենց անունից և իրացնել իրենց դիրքորոշումը: Այսինքն, նրանք բակային տարածքի պարզ սպառողից վերածվում են այն ձևակերպողի:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հետխորհրդային ժամանակահատվածում Երևանյան բազմաբնակարան շենքերի մի շարք բակերում նկատվում են միտումներ ինքնավարության մակարդակի բարձրացման, քննադատականության աճի և իշխանությունների ու մասնավոր ոլորտի հետ երկխոսության հարթակ ձևավորելու ուղղությամբ,

¹⁵ Նույն տեղում:

¹⁶ Այդ առումով ուշագրավ է 2006 թ. նկարահանված Մեր բակը-3-ի դրվագը, որտեղ բնակիչները մերժում են պատգամավորական թեկնածուին՝ իրենց բակում բարեգործություն անել: Տե՛ս 44-47 րոպեներ. Մեր Բակը -3, <https://www.youtube.com/watch?v=QOWpSwYhTLY>, 12.05.2015:

¹⁷ Քաղաքական որոշ ծրագրերում վերջին տարիներին կարևորվում են բակերի կառավարման ու ինքնավարության խնդիրները:

ինչը թույլ է տալիս կարծելու, որ մենք գործ ունենք բակի, իբրև հանրային տարածքի՝ հանրային ոլորտի վերածվելու գործընթացի հետ:

Բանալի բաներ – բակ, բազմաբնակարան շենք, հանրային տարածք, հանրային ոլորտ, ինքնավարություն, քննադատականություն, երկխոսություն:

ТЕНДЕНЦИИ ОБОБЩЕСТВЛЕНИЯ ДВОРА В ГОРОДЕ ЕРЕВАНЕ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

ЛЕВОН МАРГАРЯН

В постсоветское время в некоторых дворах многоквартирных зданий города Еревана наблюдается тенденция повышения уровня самобытности и критичности, а также создается плацдарм для диалога между властями и частным сектором, что позволяет сказать, что мы имеем дело с процессом, когда общественное пространство превращается в общественную сферу.

Ключевые слова – двор, многоквартирные дома, публичная сфера, суверенность, критичность, диалог.

TENDENCIES OF REPUBLICIZING THE OUTDOORS IN MODERN PERIOD YEREVAN

LEVON MARGARYAN

In several outdoors neighborhoods of multi-apartment buildings in post-soviet Yerevan may be recorded tendencies towards more autonomy and criticism impaired with formation of spaces of dialogue between the authorities and the private, which all lead to conclusions about transformation of the outdoors from a public space to a social sphere.

Key words – outdoors, multi-apartment buildings, public sphere, sovereignty, criticality, dialogue.